
ARTYKUŁY

JAN KORNAJ

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ORCID: 0000-0002-6598-9812
e-mail: kornajjan@gmail.com

ANDRZEJ PANKALLA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ORCID: 0000-0002-9138-6185
e-mail: a.pankalla@uksw.edu.pl

Epistemologia historyczna jako podstawa metodologiczna dla krytycznej historiografii psychologii – Krystyny Zamiary badania dynamiki pojęć i programów psychologicznych

Słowa kluczowe: epistemologia historyczna, historiografia, psychologia, metodologia, Polska, XX wiek

Keywords: historical epistemology, historiography, psychology, methodology, Poland, XXth century

Historical Epistemology as the Methodological Basis
for the Critical Historiography of Psychology – Krystana Zamiara’s
Studies of the Dynamics of Psychological Notions and Programs

Abstract

The article aims to showcase the usefulness of Jerzy Kmita’s methodology of historical epistemology for research in the field of the history of psychology analyzing the example of Krystyna Zamiara’s research of the dynamics of psychological concepts and programs. Both Zamiara and Kmita were members of the Poznań

Methodological School that began to form in 1960s and developed in 1970s at Adam Mickiewicz University in Poznań. Historical epistemology is a methodology of studying the process of the development of science, based on Marks's dialectical materialism. It assumes that science is a social practice which development is determined by social, historical processes as well as ontological and epistemological assumptions of any scientific societies. Krystyna Zamiara applied historical epistemology to study covert assumptions determining the development of psychological programs. She also analyzed the development and the use of the notion of psychological parallelism and the consequences of accepting or rejecting parallelism for modern psychology. The article also points to similarities between Krystyna Zamiara's historiography of psychology and the critical psychology in terms of philosophical inspirations, research subjects and goals. In the light of the identified similarities, Krystyna Zamiara can be considered a precursor of critical historiography of psychology in Poland.

Wprowadzenie

We współczesnej historiografii psychologii jedna z głównych linii konfliktu przebiega między zwolennikami klasycznej, podręcznikowej historiografii a reprezentantami tzw. Nowej Historii Psychologii (NHP). Ci drudzy zarzucają pierwszym błędne, w ich mniemaniu, rozumienie procesu historycznego w pozytywistycznych kategoriach kumulatywnego przyrostu wiedzy, krytykując ich historiografię jako internalistyczną, prezentystyczną, *whiggish* i celebracyjną¹ (Brock, 2017; Danziger, 1994, 2013; Harris, 1980; Furumoto, 1989). Z kolei zwolennicy klasycznej historiografii wypominają sympatykom NHP nadmierny relatywizm, eksternalizm oraz ukrytą *whiggism* (Lovett, 2006, 2017; van Rappard, 1997). Niektórzy badacze dystansują się od tej, ich zdaniem, wyolbrzymionej dychotomii „old/new”, i proponują alternatywne podejścia do historiografii psychologii (de Freitas Araujo, 2017; Watrin, 2017).

¹ Internalizm to postawa badawcza, która analizuje historię jako proces logicznego rozwoju idei, zależny głównie od wysiłków genialnych badaczy generujących nowe teorie, hipotezy, metodologie itp. Prezentyzm to wyższościowa postawa badawcza charakteryzująca się skłonnością do oceniania przeszłych idei przez pryzmat współczesnych kryteriów i sposobów rozumienia. Natomiast pojęcie *whiggism* odnosi się do sposobu pisania historii przez dominującą grupę społeczną i/lub profesjonalną, który wzmacnia jej pozycję władzy i podtrzymuje *status quo*, czyli dominację określonego paradygmatu (por. Pankalla, Kilian, 2018a, 2018b).

Inny podział wynika ze sporu dotyczącego tego, czy historię psychologii powinni pisać psychologowie (*insider perspective*) czy przedstawiciele dyscyplin zewnętrznych, takich jak historia, socjologia czy filozofia nauki (*outsider perspective*). Generalnie rzecz biorąc, dyskursy te koncentrują się na kwestiach metodologicznych, jak dobór przedmiotu badań historycznych (np. postać kultowa czy marginalizowana, amerykańska psychologia głównego nurtu czy indygeniczna itp.), rozumienie historycznego procesu rozwoju psychologii, znaczenie korzystania z materiałów źródłowych oraz przynależność dyscyplinarna potencjalnych historiografów. O ile historyków psychologii często interesuje metodologia psychologii, o tyle zdają się oni nie przywiązywać większej wagi do opisu i systematyzacji własnej metodologii badawczej. Wszystkie te kontrowersje wskazują na to, że metodologia historiografii psychologii wciąż potrzebuje nowych rozwiązań.

Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja podstaw metodologicznych epistemologii historycznej, opracowanych w drugiej połowie XX w. w tzw. Poznańskiej Szkole Metodologicznej (Musiał, 2016; Zamiara, 2010) oraz przedstawienie zastosowania tej metodologii przez Krystynę Zamiarę w badaniach nad historią psychologii. W tekście zostanie również omówionych kilka wybranych problemów współczesnej psychologii, w których rozwiązaniu pomocne mogłoby być przyjrzenie się bliżej programom psychologii z perspektywy epistemologii historycznej.

Na początek w skondensowanej formie zaprezentowany zostanie rozwój Poznańskiej Szkoły Metodologicznej w zestawieniu z ewolucją metodologii historiografii nauki i historiografii psychologii. Następnie zrekonstruowane zostaną założenia metodologiczne epistemologii historycznej zaproponowane przez Jerzego Kmitę. W dalszej części omówione będzie podejście Krystyny Zamiary do badań nad dynamiką pojęć i programów psychologicznych, oparte na epistemologii historycznej Kmity ze wskazaniem na powinowactwo podejścia Zamiary z nurtem psychologii krytycznej. Ukazanie w tym kontekście myśli Krystyny Zamiary, jak wykazano w artykule, pozwala określić jej podejście metodologiczne mianem krytycznej historiografii psychologii, co rzuca nowe światło na wartość i aktualność jej pracy dla współczesnej historiografii psychologii oraz myśli psychologicznej.

Rozwój Poznańskiej Szkoły Metodologicznej a metodologia historiografii nauki i historiografia psychologii

Jak podaje Krystyna Zamiara (2010, s. 283) określenia „Poznańska Szkoła Metodologiczna” po raz pierwszy użył redaktor naczelny czasopisma „Studia Filozoficzne” podczas ogólnopolskiej konferencji filozoficznej w Zegrzynie pod Warszawą. Pracą, która zdaniem Grażyny Musiał (2016, s. 554) „(...) okazała się swego rodzaju manifestem, który zawierał rozległy program marksistowskich badań metodologicznych w Polsce i stanowił zapowiedź nowego stylu prowadzenia refleksji metodologicznej” (s. 554), była książka *Założenia metodologiczne Kapitału Marksa* pod redakcją Jerzego Topolskiego, opublikowana w 1970 r.

Według Musiał (2016) już w latach sześćdziesiątych zaczęły pojawiać się publikacje zwiastujące powstanie Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, m.in. *Studia z metodologii historii* Andrzeja Malewskiego i Jerzego Topolskiego (1960), *Problemy. Założenia. Rozstrzygnięcia. Studia nad logicznymi podstawami nauk społecznych* Jerzego Giedymina (1964), *Wykłady z logiki formalnej, teorii komunikacji i metodologii nauk* Jerzego Giedymina i Jerzego Kmity (1966), *Studia nad metodologicznymi podstawami humanistyki* Jerzego Kmity i Leszka Nowaka (1968) oraz *Metodologia historii* Jerzego Topolskiego (1968). Warto zauważyć, że wiele z tych prac poświęcono metodologii nauk historycznych.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Poznańska Szkoła Metodologiczna rozwijała się dynamicznie, czego efektem były takie publikacje, jak: *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej* (1971), *Szkice z teorii poznania naukowego* (1976) i *Z problemów epistemologii historycznej* (1980) Jerzego Kmity; *U podstaw Marksowskiej metodologii nauk* (1971), *Model ekonomiczny. Studium z metodologii ekonomii politycznej* (1972), *U podstaw marksistowskiej aksjologii* (1974), *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Próba systematycznej rekonstrukcji* (1974), *U podstaw dialektyki Marksowskiej. Próba interpretacji kategorialnej* (1977) i *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki* (1977) Leszka Nowaka; a także *Marskizm i historia* (1977), *Rozumienie historii* (1978), *Prawda i model w historiografii* (1982) oraz *Teoria wiedzy historycznej* (1983) Jerzego Topolskiego².

² O metodologii historii Jerzego Topolskiego zob. np. w: Pomorski (2019); Solarzka, Bugajewski (2017); Stobiecki (2021) i Wrzosek (2013).

Zdaniem Krystyny Zamiary (2010, s. 284) „[o]dmienność uprawianej w Poznaniu filozofii i metodologii nauk dostrzegano w zaskakującym, dziwnym połączeniu dwóch rzeczy uważanych za przynależne do innych obszarów i – co więcej – rodzajów myślenia, a mianowicie (1) logicystycznej metodologii i filozofii nauki i (2) filozofii marksistowskiej”. Jeśli chodzi o marksistowskie inspiracje przedstawicieli Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, Zamiara (2010, s. 285) podkreśla, że:

(1) marksizm utożsamiano tu zasadniczo tylko z filozofią Karola Marksa, w dodatku (2) odpowiednio analizowaną i rekonstruowaną – przy zaakcentowaniu tych bądź innych jej aspektów czy wątków teoretycznych lub idei; (3) nie był on zakładany od samego początku w prowadzonych przez zespół poznańskich metodologów badaniach; (4) charakter nawiązań, względnie odniesień teoretycznych do marksizmu był zróżnicowany: ewoluował wraz z upływem czasu, poza tym, iż od pewnego momentu zaczął stanowić czynnik destabilizujący zespół badaczy, który też faktycznie spowodował jego rozszczepienie na dwa podstawowe podzespoły (pierwszym kierował Jerzy Kmita, drugim Leszek Nowak).

Poza marksizmem, innymi ważnymi źródłami inspiracji poznańskich metodologów były, według Zamiary (2010), hipotetyzm Karla Poppera oraz semiotyka logiczna Kazimierza Ajdukiewicza, które w latach sześćdziesiątych miał zasugerować do wykorzystania w Poznańskiej Szkole Metodologicznej Jerzy Giedymin. Zamiara (2010, s. 287) wskazuje, że „[s]woimi pracami (...) Giedymin dokumentował możliwość uprawiania logiki nauki jako metodologii opisowej, której zadaniem jest racjonalna rekonstrukcja faktycznie realizowanego przez uczonych – świadomie bądź nie – postępowania badawczego”.

Do powyższych fundamentów swojej metodologii Giedymin miał, według Zamiary (2010, s. 297), dołączyć trzeci element – filozofię nauk humanistycznych (*Geisteswissenschaften*) Wilhelma Diltheya, Eduarda Sprangera i Maxa Webera. Było to o tyle ciekawe rozwiązanie, że ta filozofia, oparta na założeniach antynaturalizmu³ metodologicznego, pozostawała w sprzeczności z założeniami filozofii Poppera, bazującej na naturalizmie

³ Naturalizm metodologiczny to pogląd, zgodnie z którym zasady poznania naukowego wypracowane w naukach przyrodniczych można stosować także w naukach społecznych. Z kolei antynaturalizm zakłada odrębność metodologii nauk przyrodniczych i społecznych (por. Musiał, 2016; Gołowska, 2003).

metodologicznym. Zdaniem Zamiary (2010, s. 298) „[p]rogram tworzył spójną całość opartą na założeniach antypozytywistycznego naturalizmu metodologicznego. Różnił się od opartej na indywidualizmie metodologicznym popperowskiej wersji tego stanowiska przyjęciem w jego miejsce metodologicznego strukturalizmu”. Według polskiej filozofki (2010, s. 298) program ten był szczególnie użyteczny w badaniach nad naukami humanistycznymi. Był skuteczny, ponieważ „[d]ołączony do hipotetyzmu (...) strukturalizm metodologiczny umożliwiał skonstruowanie aparatury pojęciowej dla analizy i rekonstrukcji postępowania naukowego w humanistyce, zdolnej uchwycić jego swoistość, a zarazem metodologiczną poprawność (racjonalność). Tę ostatnią gwarantował hipotetyzm – teoria poznania naukowego pomyślana jako «logika nauki» (...)”.

Musiał (2016) uważa, że założenia Poznańskiej Szkoły Metodologicznej można podzielić na ontologiczne i metodologiczne. Jej zdaniem do pierwszej grupy należą następujące założenia:

- (1) o centralnej roli działania ludzkiego w rozwoju historycznym,
- (2) o holistycznym ujęciu zjawisk społecznych, zgodnie z którym tworzą one całości o właściwościach nieredukowalnych do właściwości ich składników,
- (3) o autodynamizmie, głoszące, że źródło rozwoju społeczeństwa tkwi w nim samym, nie zaś w układach przyrodniczych ani też w czynnikach nadprzyrodzonych.

(Musiał, 2016, s. 555)

Z kolei do drugiej grupy przypisywała poniższe założenia:

- (1) o racjonalnym wyjaśnianiu działań ludzkich,
- (2) o nomologicznym charakterze wyjaśniania procesów społecznych, zgodnie z którym tłumaczenie zjawisk społecznych – analogicznie jak wyjaśnianie procesów przyrodniczych – wymaga odwołania się do praw nauki,
- (3) o niepełnej redukowalności terminów i twierdzeń dotyczących całości do terminów i twierdzeń dotyczących części lub elementów tych całości.

(Musiał, 2016, s. 555)

Ewolucja poglądów przedstawicieli Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, według Musiał (2016, s. 557), przebiegała na tle różnych rozstrzygnięć sporu między holizmem a indywidualizmem, sporu o naturalizm oraz kontrowersji wokół abstrakcji jako procedury metodologicznej. Na przykład, Jerzy Topolski „podkreślał rangę doniosłych wydarzeń indywidualnych,

takich jak poszczególne wojny, kryzysy, rewolucje itp.” (zdaniem Musiał, 2016, s. 557–558), podczas gdy Jerzy Kmity „kładał nacisk na holistyczne ujmowanie zjawisk społecznych oraz ich determinant”. Musiał (2016, s. 560) uważa, że w kwestii sporu o naturalizm, przedstawiciele Poznańskiej Szkoły Metodologicznej z czasem zmieniali swoje wyjściowe poglądy postulujące antynaturalizm ontologiczny i naturalizm metodologiczny. Kmity miał przyjąć „umiarkowany charakter naturalizmu metodologicznego”, natomiast Jan Such przesunął się ku antynaturalizmowi metodologicznemu. W dyskusji dotyczącej abstrakcji różnice w poglądach pojawiły się między Kmity a Leszkiem Nowakiem. Dla Kmity „abstrakcja polega na wyróżnianiu podstruktur w analizowanej strukturze i na łączeniu ich w celu odtworzenia całości wyjściowej”. Z kolei Nowak uważał, że abstrakcja „polega na wprowadzaniu uproszczeń eliminujących te aspekty analizowanych zjawisk, które uznaje się za uboczne, ustalaniu podstawowych praw obowiązujących przy tych założeniach oraz stopniowym uchylaniu założeń połączonym z modyfikacją tych praw” (Musiał, 2016, s. 560–561).

Zdaniem Zamiary (2010, s. 303) „niezależnie od wspólnie akceptowanych najogólniejszych założeń, po pewnym czasie także i to wspólne podejście zaczęło się różnicować w sposób istotny, w wyniku krystalizacji dwóch, wyraźnie odmiennych projektów badań”. Oba odłamy polska filozofka charakteryzuje w następujący sposób:

Odłam pierwszy stanowił zespół Leszka Nowaka, wdrażający jego program „marksistowskiej filozofii nauki” (Nowak [1974]). Program ten – nawiązujący nie tylko do idei K. Marksa, ale także F. Engelsa – obejmuje całokształt zagadnień metodologicznych nauki stawianych na gruncie esencjalistyczno-dialektycznej ontologii.

Odłam drugi skupiał osoby pracujące pod kierunkiem Jerzego Kmity nad zaproponowaną przez niego „teorią poznania naukowego” (Kmity, [1976]). Projekt ten wyróżniał się świadomą rezygnacją z uwzględniania ontologicznych idei marksistowskiej filozofii użytych w charakterze przesłanek dla rekonstruowanych twierdzeń teoriopoznawczych i metodologicznych, zakładanych u podstaw praktyki naukowej. Już jednak cztery lata później ukazuje się nowa książka J. Kmity pt. *Z problemów epistemologii historycznej* (Kmity [1980]) zawierająca przetworzoną w sposób istotny poprzednią koncepcję teoriopoznawczą. Modyfikacja jest istotna, gdyż „epistemologia historyczna” jest systemem teoriopoznawczym ufundowanym ontologicznie

na przesłankach marksistowskiego materializmu historycznego. Czyni to z wszelkiego poznania epistemologicznego poznanie historyczne, a poznanie naukowe sytuuje w kontekście całokształtu praktyki społecznej jako wyspecjalizowany jej typ o specyficznej funkcji.

(Zamiara, 2010, s. 303)

Ponadto Zamiara wyróżnia trzeci odłam, reprezentowany przez zespół Jerzego Topolskiego:

Jego z kolei wyróżnikiem była koncentracja przede wszystkim na problematyce z zakresu filozofii i metodologii nauk historycznych. W zespole tym wypracowywano oryginalne rozwiązania należące do „marksistowskiej metodologii historii” aplikujące do tej dziedziny lub rozwijające przy okazji niektóre koncepcje, konstrukcje pojęciowe itp., należące do osiągnięć poznawczych czy to grupy Kmity, czy Nowaka.

(2010, s. 303)

Uczona twierdzi, że: „[k]onstytuowanie się, a następnie rozwój szkoły poznańskiej był złożonym procesem, w którym kolejne etapy wyznaczał nowy program badawczy – nawiązujący do programu wcześniej realizowanego, stanowiąc jego modyfikację mniej lub bardziej istotną, bądź też zrywający z nim więzi” (Zamiara, 2010, s. 304).

Metodologia historiografii zaczęła rozwijać się w Poznańskiej Szkole Metodologicznej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (Giedymin, Kmity, Malewski, Nowak, Topolski), a więc w dekadach „historycznej reorientacji filozofii nauki”, używając określenia Woleńskiego (2014, s. 103). Przyczynili się do niej głównie Thomas Kuhn (1962/2001), Imre Lakatos (1976/2005, 1977) oraz Paul Feyerabend (1970/1996)⁴. Przedstawiciele Poznańskiej Szkoły Metodologicznej znali prace tych autorów. Ich poglądy były brane pod uwagę przez polskich badaczy, którzy na ich temat dyskutowali. Myśl Lakatosa, a w szczególności Feyerabenda, którego tłumaczyła na język polski Zamiara, była jej bardzo bliska. Poznańska Szkoła Metodologiczna stanowiła więc silny ośrodek i ważną część „historycznej reorientacji filozofii nauki”, samoświadomą istotności opracowania spójnego aparatu pojęciowego oraz budowy ontologicznych i epistemologicznych

⁴ Oczywiście w pierwszej połowie XX w. pojawiali się filozofowie nauki reprezentujący historyzm w epistemologii. Sztandarowym przykładem jest polski mikrobiolog Ludwik Fleck i jego socjologia wiedzy.

fundamentów dla historiografii nauki. Kluczową propozycją, której wagę podkreślamy w niniejszym artykule, w zakresie budowy tych fundamentów i aparatu pojęciowego, była epistemologia historyczna Jerzego Kmity.

Pionierzy historiografii nauki stosowali nowe założenia i pojęcia do badania historii poszczególnych nauk, takich jak matematyka (Lakatos), fizyka (Feyerabend) czy astronomia (Kuhn). W historiografii psychologii pierwsze prace wskazujące na historyczność praktyk psychologicznych oraz konieczność ich badania są dziełem Kennetha Gergena (1973, 1976). W latach osiemdziesiątych perspektywę krytycznej historiografii psychologii zaczął rozwijać Kurt Danziger (1980, 1984, 1985). W roku 1989 Laurel Furumoto zaczęła postulować (1989) stworzenie Nowej Historii Psychologii (NHP). W tym samym czasie wybuchł spór między zwolennikami historiografii tradycyjnej, „*old*”, a „*new*”.

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły wyraźny wzrost zainteresowania badaniami historycznymi w psychologii, który ujawnił brak porozumienia w zakresie fundamentów ontologicznych i epistemologicznych oraz spójnego aparatu pojęciowego – jednym słowem, brak metodologii badawczej – w środowisku historiografów psychologii. Na tle tego zamieszania w anglojęzycznej historiografii psychologii w roku 1995 pojawiła się praca *Dynamika pojęć i programów psychologicznych* Krystyny Zamiary (1995). Autorka postanowiła oprzeć swoją historiografię psychologii na jednolitej i wyłożonej *explicite* metodologii badawczej – epistemologii historycznej Jerzego Kmity.

Epistemologia historyczna Jerzego Kmity jako metodologia badań historiografii psychologii

Jerzy Kmita urodził się w 1931 r. w Rajsku. W 1962 r. uzyskał stopień doktora nauk filozoficznych na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM). W latach 1962–1967 pracował jako adiunkt w Zakładzie Logiki. W 1968 r. zrobił habilitację, po czym do 1973 r. był docentem w Zakładzie Logiki. Jednocześnie w latach 1969–1976 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Filozofii UAM. W 1974 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego w Instytucie Filozofii, w którym pracował do 1979 r. W tym samym roku uzyskał tytuł profesora zwyczajnego i od tego momentu aż do 1993 r. zajmował stanowisko dyrektora Instytutu Kulturoznawstwa UAM. Zmarł 24 lipca 2012 r. (Grad, 2012a).

Podstawy metodologiczne epistemologii historycznej Kmita zarysował w 1980 r. w pracy *Z problemów epistemologii historycznej*. Opierająca się na założeniach materializmu historycznego Karola Marksa, epistemologia historyczna jest perspektywą teoriopoznawczą, zgodnie z którą nie da się uprawiać epistemologii w sposób ahistoryczny – wszelkie poznanie jest zawsze poznaniem historycznym⁵ (Kmita, 1980, s. 7–10). Kmita widział możliwość zmiany perspektywy, uhistorycznienia epistemologii, (1980, s. 11) w uwolnieniu metodologii nauki od „(...) dominacji koncepcji neopozytywistycznych (...)”. Perspektywa ta, uznając historyczny charakter poznania, zyskuje jednocześnie status epistemologicznej metaperspektywy: „(...) teoria poznania historycznego z rozważanego tu punktu widzenia (...) stanowi nie tylko fragment ogólnej teorii poznania naukowego, lecz jednocześnie jest metateorią względem tej ostatniej” (1980, s. 11).

Podstawowe założenia epistemologii historycznej są następujące:

1. Praktyką społeczną jest ogół masowych subiektywno-racjonalnych czynności ludzkich tworzący wraz z towarzyszącym mu układem obiektywnych warunków społeczno-ekonomicznych (określonym przez charakter stosunków produkcji oraz przez poziom rozwoju sił wytwórczych) dynamiczną strukturę funkcjonalną ze względu na własność: reprodukcji istniejących warunków obiektywnych a zarazem (z reguły) przetwarzania ich (...).
2. Społeczno-subiektywny kontekst praktyki społecznej danego typu będziemy nazywać formą świadomości społecznej. Respektowanie przekonań przynależnych do odpowiedniej formy świadomości społecznej przez indywidualnego uczestnika praktyki społecznej stanowi warunek niezbędny realizacji celów indywidualnych związanych z poszczególnymi czynnościami podejmowanymi w trybie subiektywno-racjonalnym.
3. Rozwój świadomości społecznej zdeterminowany jest w trybie funkcjonalno-genetycznym; akceptację społeczną nowego zespołu przekonań, czyli jego pojawienie się w sferze świadomości społecznej – wyjaśniają dwa momenty następujące: a) funkcjonalny: to, że stanowi

⁵ Podobne stanowisko prezentowała Krystyna Zamiara (1997, 1998). Jej zdaniem filozofia nauki pozbawiona perspektywy historycznej jest nie do utrzymania, a zatem rzeczywista filozofia nauki to w istocie historia nauki.

on bardziej adekwatną odpowiedź na istniejące lub pojawiające się zapotrzebowania – w kontekście aktualnych warunków obiektywnych – niż zespół przekonań wyeliminowany przezeń, b) genetyczny: to, że jest on określoną transformacją zastanego materiału myślowego (...).

(Kmita, 1980, s. 2–30)

Mówiąc w skrócie, nauka według epistemologii historycznej jest rodzajem praktyki społecznej, służącej zaspokajaniu zapotrzebowania społecznego na rezultaty poznawcze. Ten czynnik, determinujący rozwój nauki, Kmita nazywa „przedmiotowo-obiektywnym”. Można go również określić jako eksternalistyczny.

Rozwój nauki dokonuje się także przez transformację systemów przekonań normatywno-dyrektywalnych (czyli określających, jakie wyniki i przedmioty badań uważa się za uzasadnione oraz wyznaczających metody badawcze i sposoby osiągania wyników). Kmita nazywa je „społeczno-subiektywnym kontekstem praktyki społecznej” lub „formą świadomości społecznej”. Czynnik ten można byłoby także nazwać internalistycznym.

Taka konstrukcja założeń epistemologii historycznej znosi popularny w historiografii psychologii spór między internalizmem a eksternalizmem, uwzględniając oba czynniki rozwojowe. Zdaniem Kmity błędem ahistorycznie, pozytywistycznie nastawionej filozofii nauki było to, że próbowała tłumaczyć rozwój nauki, używając założeń i twierdzeń właściwych jedynie dla danego momentu historycznego i określonego układu czynników przedmiotowo-obiektywnych.

Według Kmity wyższość epistemologii historycznej, opartej na założeniach marksistowskiego materializmu historycznego, polega na tym, że stara się ona przekraczać własne uwarunkowania społeczno-subiektywne. Postrzega rozwój nauki jako nieustannie przekształcający się układ uwarunkowań przedmiotowo-obiektywnych i społeczno-subiektywnych.

Na podstawie zaproponowanych założeń Kmita (1980, s. 37) formułuje ogólną „zasadę rozwoju nauki”:

Warunkiem wystarczającym społecznej akceptacji systemu wyników badawczych (teorii) S' na miejsce dotychczas akceptowanego społecznie zespołu wyników badawczych (teorii) S – jest stan rzeczy polegający na tym, że: (1) literalne odniesienie przedmiotowe (teorii) S' stanowi przybliżenie do praktyczno-obiektywnego odniesienia przedmiotowego (teorii) S' co najmniej równie adekwatne jak to, które przedstawia

sobą literalne odniesienie przedmiotowe (teorii) S, (2) S' kodyfikuje i systematyzuje dedukcyjnie nowe – w porównaniu z S – elementy treści doświadczenia społecznego.

(Kmita, 1980, s. 37)

Epistemologia historyczna została pomyślana przez Kmitę jako ogólna metodologia historii nauki, ze szczególnym uwzględnieniem nauk humanistycznych. W końcu jedno z podstawowych założeń ontologicznych Poznańskiej Szkoły Metodologicznych mówiło o „centralnej roli działania ludzkiego w rozwoju historycznym” (Musiał, 2016, s. 555). Pojęcia „subiektywno-racjonalnego kontekstu praktyki społecznej”, „trybu funkcjonalno-genetycznego” czy czynnika „przedmiotowo-objektywnego” są na tyle ogólnie zdefiniowane, że można je z łatwością zastosować w historiografii psychologii, uzyskując tym samym spójny aparat pojęciowy.

Dla historiografii psychologii wyjątkowo interesujący wydaje się być wątek pojawiający się w sformułowanej przez Kmitę ogólnej zasadzie rozwoju nauki, a mianowicie to, że nowa teoria „(...) S' kodyfikuje i systematyzuje dedukcyjnie nowe – w porównaniu z S – elementy treści doświadczenia społecznego” (Kmita, 1980, s. 37). Teorie i kategorie psychologiczne zdają się bowiem coraz silniej oddziaływać na pewne elementy doświadczenia społecznego (por. Brinkmann, 2016). Z kolei doświadczenie społeczne zwrótnie wpływa na treść teorii i kategorii psychologicznych. Z formuły Kmity można zatem wydedukować zjawisko, które filozof Ian Hacking (1995) nazwał *looping effects*.

Potencjał zastosowania metodologii epistemologii historycznej w badaniach z dziedziny historiografii psychologii dostrzegła uczennica Kmity, Krystyna Zamiara.

Krystyny Zamiary badania dynamiki pojęć
i programów psychologicznych jako propozycja
krytycznej historiografii psychologii

Krystyna Zamiara urodziła się w 1940 r. w Warszawie. Od 1959 r. była związana z Poznaniem, gdzie rozpoczęła studia na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza. W 1964 r. obroniła tytuł magistra psychologii na podstawie pracy z zakresu psychologii klinicznej. Nie mogła jednak kontynuować kariery naukowej w Katedrze Psychologii Klinicznej Andrzeja Lewickiego

z powodu braku etatu (Grad, 2012b). Odbyla więc staż, a następnie rozpoczęła pracę w Katedrze Logiki, początkowo kierowanej przez Jerzego Giedymina, a później przez Jerzego Kmitę. W 1978 r. uzyskała habilitację w zakresie filozofii. Od 1979 r. była zatrudniona w Instytucie Kulturoznawstwa UAM. Zmarła 13 stycznia 2012 r.

Przedmiotem zainteresowania Zamiary (1995, s. 5) były „(...) pojęcia, teorie, programy badawcze psychologii”. Jak pisała sama badaczka (1995, s. 5): „Analizę metodologiczną poszczególnych teorii ukierunkowano na określenie charakterystycznej dla nich aparatury pojęciowej i stosowanych w ich ramach form wyjaśniania, a w następnym, głębszym planie – na wydobywanie założeń składających się na epistemologiczny kontekst pojęć i procedur eksplanacyjnych”. Zamiara wyjaśniała, dlaczego tak istotne jest wyeksplikowanie założeń leżących u podstaw psychologicznych teorii w następujący sposób:

Układy założeń stanowiących epistemologiczny kontekst pojęć i teorii konstytuują ich współczynnik metodologiczno-teoretyczny. Decyduje on m.in. o ich literalnym sensie (...). Reprezentuje on społeczną świadomość metodologiczną praktyki naukowej, produktem której są rzeczzone pojęcia i teorie. Składnikami owej świadomości są określone przekonania a) normatywne – wytyczające cele poznawcze, na realizację których nastawiona jest dana praktyka badawcza i b) dyrektywne – określające sposób realizacji odnośnych celów (przez wskazanie, za pomocą jakiego rodzaju czynności badawczych cele te są osiągalne).

(Zamiara, 1995, s. 5–6)

Analiza programów psychologicznych z perspektywy epistemologii historycznej ma więc na celu docierać do tych „składników świadomości metodologicznej”, które wyznaczają przedmioty zainteresowania oraz sposoby ich badania w obrębie określonych programów czy teorii. Studiowanie różnych wariantów praktyki psychologicznej jest szczególnie uzasadnione, ponieważ:

Praktyka naukowa psychologii nie jest jednolita, przeciwnie – wyróżnić w niej można wielość odmian o trudno niekiedy uchwytnej na pierwszy rzut oka specyfice i trudno rozpoznawalnych relacjach, w jakich pozostają one względem siebie. Teoretycznie rzecz biorąc świadczy to o tym, że leżąca u podstaw owej praktyki świadomość metodologiczna nie stanowi koherentnego systemu przekonań

normatywno-dyrektywalnych. Jeśli da się ona przedstawić w postaci szeregu odmiennych układów norm poznawczych i dyrektyw metodologicznych, to można mówić, iż regulowana przez nią praktyka naukowa dzieli się na określone warianty: programy badawcze. Powyższe stanowi metodologiczne kryterium wyróżniania programów badawczych.

(Zamiara, 1995, s. 6)

Zamiara (1995, s. 6) była zdania, że „[t]ylko metodologiczne kryterium pozwala na prawidłowe wyróżnianie wariantów praktyki naukowej danej dyscypliny. Umożliwia połączenie w jedną całość: cech specyficznych danej odmiany praktyki naukowej, globalnych własności wiedzy w ten sposób wytwarzanej oraz odpowiedniego zespołu norm poznawczych i dyrektyw metodologicznych”. Dodatkowo „[p]olegając na takiej metodologicznej charakterystyce programów badawczych i ich składników (języka specjalistycznego, systemu pojęć, twierdzeń i teorii, procedur eksperymentalno-pomiarowych) unika się sporów pozornych lub zorientowanych ideologicznie, z jakimi spotykamy się często np. w psychologii (...)” (Zamiara, 1995, s. 7).

Perspektywa epistemologii historycznej umożliwia także „(...) spojrzenie na psychologię z szerszego punktu widzenia, ukazującego jej związki z innymi dyscyplinami naukowymi lub ich zespołami (takimi jak nauki przyrodnicze – nauki humanistyczne), a także z wykraczającym poza naukę kontekstem społeczno-kulturowym obejmującym inne dziedziny kultury i typy praktyki społecznej” (Zamiara, 1995, s. 7).

Badaczka podkreślała wpływ zarówno czynników zewnętrznych (społeczno-kulturowych), jak i wewnętrznych na rozwój nauki:

Epistemologia historyczna ujmuje naukę (...) w kontekście ogólnospołecznych przemian historycznych. Przyjmuje, że rozwój nauki przebiega zgodnie z tzw. mechanizmem funkcjonalno-genetycznym: składnik funkcjonalny obejmuje funkcjonalne uwarunkowania praktyki naukowej (a także regulującej ją społecznej świadomości metodologicznej) przez pozanaukowe typy praktyki społecznej, składnik genetyczny – wpływ dotychczasowego „stanu nauki” na jej stan następny (wyraża się w tym rola tradycji – ten ostatni stan jest zawsze odpowiednim przekształceniem stanu dotychczasowego). Poszczególne, uznawane w swoim czasie teorie poznania naukowego stanowią efekt werbalizacji i kodyfikacji wybranych elementów świadomości metodologicznej

będącej społeczno-subiektywnym kontekstem praktyki naukowej danego okresu historycznego. Tak więc, wraz ze zmianą owej świadomości metodologicznej następują też zmiany w polu akceptowanych społecznie, reprezentujących ją mniej lub bardziej trafnie, teorii poznania naukowego (...).

(Zamiara, 1995, s. 13)

Zgodnie z powyższą wykładnią metodologiczną Zamiara (1995) przeanalizowała takie programy psychologiczne, jak introspekcjonizm, behawioryzm, neobehawioryzm, pawłowizm, psychologia poznawcza (określana przez nią jako kognitywistyczna), koncepcja funkcjonalna Konorskiego oraz epistemologia genetyczna Piageta. Na podstawie przeprowadzonej analizy skrytykowała m.in. pogląd, jakoby przejście od psychologii introspekcyjnej do behawioryzmu miało charakter rewolucyjnej zmiany. Według niej oba programy psychologiczne opierały się w istocie na bardzo podobnych założeniach teoriopoznawczych.

Zamiara przeanalizowała również problem rozwoju rozumienia pojęcia paralelizmu psychofizycznego⁶ w ramach różnych programów psychologicznych, które badała. Jak argumentowała, abstrahując od metafizycznych rozważań uwikłanych w historię rozwoju tego stanowiska, tezy paralelizmu psychofizycznego jako podstawy epistemologicznej metodologii psychologii nie da się rozpatrywać w kategoriach prawdy i fałszu, ponieważ jest ona założeniem, aksjomatem, a nie zdaniem w sensie logicznym. Przeciwnie do założenia to zaakceptowanie tezy o identyczności zjawisk psychicznych i fizycznych. Zamiara podkreślała, że przyjęcie jednego z tych założeń jest nieuniknione (często dokonuje się go *implicite*), a jego konsekwencje dla budowy teorii oraz praktyki badawczej są dalekosiężne.

W sporze między paralelizmem psychofizycznym a stanowiskiem „identycznościowym” Zamiara opowiadała się za paralelizmem jako metodologiczną podstawą współczesnej psychologii. W swojej argumentacji odwoływała się do teorii trzech światów Karla Poppera, według której wszystkie zjawiska dzielą się na trzy poziomy: świat 1 to sfera obiektów fizycznych,

⁶ Paralelizm psychofizyczny to pogląd, który w ogólnym zarysie głosi niesprowadzalność zjawisk świadomości do zjawisk fizycznych i odwrotnie, a także brak zależności przyczynowej między nimi, lecz jedynie wskazuje na ich równoległość w czasie (Zamiara, 1995).

materialnych i bezpośrednio obserwowalnych; świat 2 to świat zjawisk psychicznych i subiektywnych; świat 3 to produkty kultury, takie jak instytucje, mity, prawa, dzieła sztuki itp. Światy te pozostają ze sobą w rozmaitych relacjach.

Główna linia krytyki stanowiska „identycznościowego” Zamiary opierała się na argumentach tzw. zamkniętości świata 1, wynikającego z przyjęcia tego stanowiska. Programy oparte na tym założeniu, do których Zamiara zaliczała m.in. behawioryzm, odmawiają autonomii światu 2, redukując sferę zjawisk mentalnych do zjawisk fizycznych. Dzieje się tak z racji ich dążenia do opisywania sfery zjawisk psychicznych w terminach tzw. przedmiotowych, czyli pozbawionych odniesienia podmiotowego⁷. Założenie paralelizmu psychofizycznego pozwala natomiast wyraźnie odgraniczyć zjawiska świata 1 od świata 2. Dzięki temu psychologia może uwzględniać subiektywne doświadczenia i indywidualnie nadawane znaczenia, opracowując adekwatne metody ich badania.

Zamiara (1995, s. 39) jednak nie podchodziła do metodologii psychologii opartej na paralelizmie psychofizycznym bezkrytycznie. Jej zdaniem program ten wciąż nie pozwala na włączenie w obręb badań psychologicznych zjawisk świata 3, czyli społecznych i kulturowych uwarunkowań psychologii subiektywnej.

Zwracając uwagę na inspiracje filozoficzne Poznańskiej Szkoły Metodologicznej i samej Krystyny Zamiary, a także na jej zainteresowania badawcze, można dostrzec w niej polską prekursorkę nurtu psychologii krytycznej. Psychologia krytyczna (*Kritische Psychologie*) to nurt zainicjowany formalnie przez Klausa Holzkampa na Freie Universität w Berlinie w latach siedemdziesiątych XX w. (Pankalla, Kilian, 2018a; Pankalla, Kilian, 2018b; Pankalla, Kośnik, 2021). Psychologia krytyczna wyrosła na gruncie teorii krytycznej rozwijanej w szkole frankfurckiej, głównie w oparciu na pracach Maxa Horkheimera, oraz myśli marksistowskiej – tak istotnej dla Poznańskiej Szkoły Metodologicznej (Pankalla, Kośnik, 2021).

⁷ Według reprezentantów Poznańskiej Szkoły Metodologicznej odniesienie podmiotowe wprowadza tzw. „współczynnik humanistyczny” – pojęcie sformułowane przez polskiego socjologa Floriana Znanieckiego. Oznacza ono wpływ subiektywnie nadawanego pojęciom znaczenia przez osoby badane na twierdzenia formułowane przez badaczy. Programem uwzględniającym współczynnik humanistyczny był np. introspekcjonizm, natomiast np. behawioryzm dążył do zobiektywizowania używanych pojęć i pozbawienia ich „odniesienia podmiotowego” (Zamiara, 1995).

Jak wskazują w swoich pracach Pankalla, Kilian i Kośnik (Pankalla, Kilian, 2018a; 2018b; Pankalla, Kośnik 2021), myślenie krytyczne w psychologii ma także inne źródła. Za jedno z ważniejszych uznają psychologię Wilhelma Diltheya, według której zadaniem psychologii jako nauki o duchu (*Geisteswissenschaft*), w opozycji do nauk przyrodniczych (*Naturwissenschaften*), miało być rozumienie przejawów psychiki w ich historycznym i kulturowym kontekście, a nie uniwersalistyczne, obiektywizujące wyjaśnianie. Współcześnie, jak piszą Pankalla i Kilian (2018a, s. 9), „(...) psychologia krytyczna obrała postać, która rzuca wyzwanie i zajmuje się ograniczeniami głównego nurtu psychologii, przeprowadzając krytyczne badania na podstawie zbieranego materiału historycznego”.

W innej pracy Pankalla i Kilian (2018b, s. 26), powołując się na rozważania psychologa krytycznego Iana Parkera, wskazują, że:

Jego zdaniem [Iana Parkera – dop. J.K. i A.P.] psychologia krytyczna polega na systematycznym egzaminowaniu (poddawaniu re-wizji czy inaczej zabiegowi *critical review*) pewnych rodzajów psychologicznego działania i doświadczania, które mają bardziej uprzywilejowany status od innych, oraz analizie założeń ontologiczno-epistemologiczno-etycznych, ideologicznego zaplecza i władzy, jaką posiada dominujący paradygmat w psychologii. Innym wyróżnikiem owej psychologii jest studiowanie szczególnych praktyk, przy pomocy których wszelkie rodzaje psychologii są historycznie-kulturowo konstruowane oraz tworzą swe obiekty badań, oraz w jaki sposób alternatywne odmiany psychologii mogą potwierdzić lub odeprzeć ideologiczne przesłanki zawarte w modelach tworzonych w ramach psychologii głównego nurtu.

(Pankalla, Kilian, 2018b, s. 26)

Mimo że Krystyna Zamiara nie odnosiła się bezpośrednio do reprezentantów szeroko rozumianej teorii krytycznej, a tym bardziej psychologii krytycznej, założenia tej ostatniej wyraźnie korespondują z zaprezentowaną powyżej perspektywą teoriopoznawczą i aksjologiczną polskiej badaczki. Do myśli krytycznej Zamiarę przybliżają inspiracje historyzmem Diltheya i marksizmem, a także dążenie do identyfikacji fundamentalnych założeń leżących u podstaw teorii i praktyk psychologicznych oraz analiza ich powiązań z szerszym kontekstem społecznym i ideologicznymi uwikłaniami. Zestawienie historiografii psychologii proponowanej przez Zamiarę z psychologią historyczną w zakresie inspiracji filozoficznych, przedmiotów badań oraz celów badań przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zestawienie historiografii psychologii Krystyny Zamiary i psychologii krytycznej

	Historiografia psychologii Krystyny Zamiary	Psychologia krytyczna
Inspiracje filozoficzne	Naturalizm metodologiczny Karla Poppera; antynaturalizm metodologiczny i historyzm Wilhelma Diltheya; materializm historyczny Karola Marksa	Myśl krytyczna szkoły frankfurckiej (Max Horkheimer); historyzm Wilhelma Diltheya; materializm historyczny Karola Marksa
Przedmioty badań	Dynamika rozwoju programów i pojęć psychologii	Praktyki psychologiczne; paradygmaty psychologii
Cele badań	Rekonstrukcja aparatury pojęciowej i założeń ontologicznych i epistemologicznych danych programów psychologii; uniknięcie w psychologii sporów „pozornych lub zorientowanych ideologicznie”; ukazanie powiązań psychologii z innymi naukami i szerszym kontekstem społeczno-kulturowym	Odkrycie założeń ontologiczno-epistemologiczno-etycznych uprzywilejowanych paradygmatów psychologii; obnażenie ideologicznych podstaw paradygmatów psychologii

Źródło: opracowanie własne.

Badania Krystyny Zamiary ze względu na wybrane przez nią programy psychologii, mogą wydawać się niezbyt przydatne dla współczesnej psychologii. Paradygmaty takie jak introspekcjonizm czy koncepcja funkcjonalna Konorskiego właściwie wyszły już z głównego nurtu współczesnego dyskursu psychologicznego. Wskazany jednak przez Zamiarę obszar zastosowania epistemologii historycznej pozwala odnaleźć w niej wartościowe narzędzie do wykorzystania badań historycznych w analizie współczesnych problemów psychologii.

Poniżej przedstawiamy kilka wybranych problemów związanych ze współczesnymi programami psychologii, wskazując zasadność i korzyści ich badania z perspektywy epistemologii historycznej:

1. Problem tzw. integracji psychoterapii (Drat-Ruszczak, 2016; Norcross, Goldfried, 2005; Stricker, Gold, 2013) – czy jest możliwe pogodzenie ze sobą różnych programów psychologicznych leżących u podstaw paradygmatów psychoterapeutycznych?

2. Problem praktyki opartej na dowodach (*Evidence Based Practice* – EBP) w psychologii (Paluchowski, 2010) i psychoterapii (Chrzastowski, 2019) – społeczne i epistemologiczne znaczenie rozwoju EBP w kontekście psychologii i psychoterapii.
3. Problem neuropsychoanalizy (Kobylińska-Dehe, 2021; Murawiec, 2021; Przybyła, 2017) – czy jest możliwe pogodzenie programów i pojęć psychoanalizy oraz neuronauki z perspektywy historycznej i epistemologicznej?

Z perspektywy epistemologii historycznej możliwe jest uchwycenie dynamiki rozwoju programu integracyjnego, praktyki opartej na dowodach, neuronauki i psychoanalizy⁸ (czynnik subiektywno-racjonalny), badanie powiązań tych programów z potrzebami społecznymi i ich przemianami (czynnik przedmiotowo-objektywny), a także analiza założeń epistemologicznych, ontologicznych i metodologicznych (przekonań normatywno-dyrektywalnych).

Podsumowanie

Początki Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, w obrębie której powstała metodologia epistemologii historycznej i prace Krystyny Zamiary, sięgają lat sześćdziesiątych XX w., a jej szczególnie dynamiczny rozwój przypadł na lata siedemdziesiąte. Głównymi inspiracjami teoretycznymi, które stanowiły fundament teoretyczny koncepcji przedstawicieli Szkoły, były: hipotezizm Karla Poppera, semiotyka logiczna Kazimierza Ajdukiewicza, antynaturalizm Diltheya, Sprangera i Webera, a zwłaszcza materializm historyczny Karola Marksa. Poznańska Szkoła Metodologiczna była silnym ośrodkiem reprezentującym nowy rodzaj myślenia w filozofii nauki, podkreślający nieodłączność filozofii i historiografii nauki, który na Zachodzie reprezentowali Thomas Kuhn, Imre Lakatos czy Paul Feyerabend. Zaproponowana przez Jerzego Kmitę epistemologia historyczna, jako metodologia badania historii nauki, była silnie osadzona w perspektywie marksistowskiej. Jej głównym założeniem był postulat, że nauka, jako praktyka społeczna, determinowana

⁸ Istnieją historyczne opracowania dotyczące rozwoju nurtu integracji psychoterapii (Goldfried, Pachankis, Bell, 2005; Paris, 2013), praktyki opartej na dowodach (Wampold, Bhati, 2004) oraz neuropsychoanalizy (Fotopoulou, 2012; Solms, Turnbull, 2011), które jednak zostały napisane z internalistycznej pozycji.

jest przez dwie grupy czynników: 1. społecznych, zewnętrznych wobec samej nauki (nazywanych przez Kmitę przedmiotowo-obiektywnymi) oraz 2. wewnętrznych, związanych z przekonaniem społeczności naukowej (nazywanych przez Kmitę społeczno-subiektywnymi). Zastosowanie metodologii epistemologii historycznej w badaniach z dziedziny historii psychologii umożliwiło Zamiarze uchwycenie różnic i podobieństw między różnymi kierunkami w psychologii, które, odwołując się do ich odmiennych założeń ontologicznych i epistemologicznych, nazwała programami psychologii. Prace Zamiary również przekonują, że przy pomocy badań historycznych w psychologii można wyciągać wnioski mające istotne konsekwencje dla konstrukcji praktyki współczesnej psychologii. Przykładowo na podstawie analizy pojęcia paralelizmu psychofizycznego i jego implikacji Zamiara jednoznacznie opowiedziała się za zasadnością przyjęcia założenia paralelizmu przez psychologię, wyliczając filozoficznie i praktycznie pożyteczne konsekwencje takiej metodologicznej decyzji, jednocześnie zachowując wobec tego rozwiązania krytycyzm. Wydaje się jednak, że Zamiara nie wykorzystała w pełni potencjału epistemologii historycznej do wyjaśnienia rozwoju programów i pojęć psychologicznych – sama zaznaczała, że skupiła się jedynie na analizie „przekonań normatywno-dyrektywalnych” leżących u podstaw poszczególnych programów, które to przekonania w terminologii Kmity należą do czynników społeczno-subiektywnych rozwoju nauki, a więc wewnętrznych⁹. Zastosowanie epistemologii historycznej, w jej pełnym zakresie wyznaczonym przez Kmitę, w historiografii psychologii pozwalałoby, jak się wydaje, uniknąć przynajmniej jednego z problemów trapiących współcześnie tę dziedzinę – angażowania się w konflikt między internalizmem a eksternalizmem.

Krystynę Zamiarę można postrzegać jako prekursorkę podejścia krytycznego w polskiej psychologii. Jej dążenie do identyfikacji fundamentalnych założeń sterujących praktyką psychologii, analiza ewolucji teorii i praktyk, kwestionowanie utartych przekonań oraz krytyczne podejście

⁹ Porównując, np. programy introspekcjonizmu i behawioryzmu, Zamiara pominęła kwestię społeczno-kulturowych (przedmiotowo-obiektywnych) uwarunkowań ich rozwoju, czyli kontekst Niemiec przełomu XIX i XX w. (w przypadku introspekcjonizmu) oraz Stanów Zjednoczonych pierwszej połowy XX w. (behawioryzm). Problemem wpływu czynników społeczno-kulturowych na rozwój introspekcjonizmu zajmuje się m.in. Kurt Danziger (1980).

do obecnego *status quo*, a także próba wywarcia realnego wpływu na kształt psychologii poprzez badania historyczne czynią z niej myślicielkę krytyczną *par excellence* oraz pionierkę w stosowaniu tego rodzaju aparatu pojęciowego do historii psychologii. Jej sposób wykorzystania narzędzi epistemologii historycznej w badaniach nad historią psychologii można postrzegać jako usystematyzowaną i innowacyjną metodologię krytycznej historiografii psychologii w Polsce.

Podsumowując niniejsze rozważania, metodologia epistemologii historycznej w jej wersji krytycznej:

1. Dostarcza spójnego aparatu pojęciowego analizom historyczno-epistemologicznym współczesnych programów psychologii.
2. Pozwala jasno zdefiniować przedmioty zainteresowania historyka psychologii – programy lub pojęcia psychologii.
3. Pozwala uwzględnić w badaniach czynniki zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne rozwoju danego programu lub pojęcia psychologii, godząc podejście internalistyczne i eksternalistyczne w historiografii.
4. Jest adekwatna i przydatna w badaniach współczesnych problemów psychologii z perspektywy historycznej i epistemologicznej.
5. Pozwala analizować stosunki władzy między programami psychologii oraz ideologiczne zapośredniczenia ich założeń.

Bibliografia

- Brinkmann, S. (2016). *Diagnostic Cultures: A Cultural Approach to the Pathologization of Modern Life*. Londyn: Routledge.
- Brock, A.C. (2017). The New History of Psychology: Some (Different) Answers to Lovett's Five Questions. *History of Psychology*, 20 (2), 195–217. DOI: 10.1037/hop0000036.
- Chrzastowski, S. (2019). Praktyka psychoterapeutyczna oparta na danych naukowych – za i przeciw. *Psychoterapia*, 2 (189), 45–57. DOI: 10.12740/PT/109317.
- Danziger, K. (1980). The History of Introspection Reconsidered. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16 (3), 241–262.
- Danziger, K. (1984). Towards a Conceptual Framework for a Critical History of Psychology. *Revista de Historia de la Psicología*, 5 (1–2), 99–107.

- Danziger, K. (1985). The Origins of the Psychological Experiment as a Social Institution. *American Psychologist*, 40 (2), 133–140. DOI: 10.1037/0003-066X.40.2.133.
- Danziger, K. (1994). Does the History of Psychology Have a Future? *Theory & Psychology*, 4 (4), 467–484.
- Danziger, K. (2013). Psychology and Its History. *Theory & Psychology*, 23 (6), 829–839. DOI: 10.1177/0959354313502746.
- Drat-Ruszczak, K. (2016). Czy teoria kliniczna jest w psychoterapii potrzebna i czym dla niej jest. Rozważania o integracji psychoterapii. *Roczniki Psychologiczne*, 19 (3), 469–492. DOI: 10.18290/rpsych.2016.19.3-3pl.
- Feyerabend, P.K. (1996). *Przeciw metodzie*. Tłum. S. Wiertlewski. Wrocław: Siedmioróg.
- Fotopoulou, A. (2012). The History and Progress of Neuropsychanalysis. W: A. Fotopoulou, D. Pfaff, M.A. Conway (red.), *From the Couch to the Lab: Trends in Psychodynamic Neuroscience* (s. 12–24). Oxford: Oxford University Press.
- de Freitas Araujo, S. (2017). Toward a Philosophical History of Psychology: An Alternative Path for the Future. *Theory & Psychology*, 27 (1), 87–107. DOI: 10.1177/095935431665606.
- Furumoto, L. (1989). The New History of Psychology. W: I.S. Cohen (red.), *The G. Stanley Hall Lecture Series* (T. 9, s. 9–34). Washington: American Psychological Association. DOI: 10.1037/10090-001.
- Gergen, K.J. (1973). Social Psychology as History. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26 (2), 309–320. DOI: 10.1037/h0034436.
- Gergen, K.J. (1976). Social Psychology, Science and History. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2 (4), 373–383. DOI: 10.1177/014616727600200409.
- Giedymin, J. (1974). *Problemy. Założenia. Rozstrzygnięcia. Studia nad logicznymi podstawami nauk społecznych*. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Giedymin, J., Kmita, J. (1966). *Wykłady z logiki formalnej, teorii komunikacji i metodologii nauk*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Goldfried, M.R., Pachankis, J.E., Bell, A.C. (2005). A History of Psychotherapy Integration. W: J.C. Norcross, M.R. Goldfried, (red.), *Handbook of Psychotherapy Integration* (s. 24–60). Oxford: Oxford University Press.
- Gołowska, I. (2003). Naturalizm-antynaturalizm jako spór o charakterze metodologicznym. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 65 (1), 5–12.

- Grad, J. (2012a). Jerzy Kmita (1931–2012) – wspomnienie. *Nauka*, 3 (2), 177–188.
- Grad, J. (2012b). Profesor Krystyna Zamiara (1940–2012) – metodolog, filozof nauki, kulturoznawca. *Człowiek i Społeczeństwo*, 33, 217–229. DOI: 10.14746/cis.2012.33.15.
- Hacking, I. (1995). The Looping Effects of Human Kinds. W: D. Sperber, D. Premack, A.J. Premack (red.), *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate* (s. 351–394). Oxford: Clarendon Press.
- Harris, B. (1980). Ceremonial Versus Critical History of Psychology. *American Psychologist*, 35 (2), 218–219. DOI: 10.1037/0003-066X.35.2.218.
- Kmita, J. (1971). *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kmita, J. (1976). *Szkice z teorii poznania naukowego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kmita, J. (1980). *Z problemów epistemologii historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kmita, J., Nowak, L. (1968). *Studia nad metodologicznymi podstawami humanistyki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kobylińska-Dehe, E. (2021). Psychoanaliza między hermeneutyką a neuronauką. W: E. Kobylińska-Dehe, K. Prot-Klinger (red.), *Jak Feniks z popiołów? Odradzanie się psychoanalizy w powojennej i dzisiejszej Polsce* (s. 311–340). Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Kuhn, T. (2001). *Struktura rewolucji naukowych*. Tłum. H. Ostromęcka, J. Nowotniak. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Lakatos, I. (1977). *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers* (T. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakatos, I. (2005). *Dowody i refutacje. Logika odkrycia matematycznego*. Tłum. M. Kozłowski, K. Lipszyc, Warszawa: TIKKUN.
- Lovett, B.J. (2006). The New History of Psychology: A Review and Critique. *History of Psychology*, 9 (1), 17–37. DOI: 10.1037/1093-4510.9.1.17.
- Lovett, B.J. (2017). For Balance in the Historiography of Psychology: Reply to Brock. *History of Psychology*, 20 (2), 218–224. DOI: 10.1037/hop0000053.
- Murawiec, S. (2021). Recepcja neuropsychoanalizy w Polsce. W: E. Kobylińska-Dehe, K. Prot-Klinger (red.), *Jak Feniks z popiołów? Odradzanie się psychoanalizy w powojennej i dzisiejszej Polsce* (s. 293–310). Kraków: Wydawnictwo Universitas.

- Musiał, G. (2016). Poznańska Szkoła Metodologiczna – jej rozwój i znaczenie. *Przegląd Filozoficzny*, 25 (2), 553–563.
- Nowak, L. (1971). *U podstaw Marksowskiej metodologii nauk*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Nowak, L. (1972). *Model ekonomiczny. Studium z metodologii ekonomii politycznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Nowak, L. (1974a). *U podstaw marksistowskiej aksjologii*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Nowak, L. (1974b). *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Próba systematycznej rekonstrukcji*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Nowak, L. (1977a). *U podstaw dialektyki Marksowskiej. Próba interpretacji kategorialnej*. Warszawa: Wydawnictwo: PWN.
- Nowak, L. (1977b). *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Norcross, J.C., Goldfried, M.R. (red.) (2005). *Handbook of Psychotherapy Integration*. Oxford: Oxford University Press.
- Pałuchowski, W.J. (2010). Diagnoza oparta na dowodach empirycznych – czy potrzebny jest „Polski Buroś”? *Rocznik Psychologiczny*, 13, 7–26.
- Pankalla, A., Kilian, A. (2018a). Prolegomenon to the Thought Style of the New History of Psychology. *Studia Psychologica: Theoria et Praxis*, 18 (2), 5–14. DOI: 10.21697/sp.2018.18.2.01.
- Pankalla, A., Kilian, A. (2018b). Re-wizja i re-autoryzacja psychologii. Ekspedycja na peryferie – od myśli krytycznej ku psychologii realnej. *Czasopismo Psychologiczne*, 24, 21–35. DOI: 10.14691/CPPJ.24.1.21.
- Pankalla, A., Kośnik, K. (2021). *Wstęp do antropologii psychologii realnej. Perspektywa krytyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Paris, J. (2013). How the History of Psychotherapy Interferes with Integration. *Journal of Psychotherapy Integration*, 23 (2), 99. DOI: 10.1037/a0031419.
- Pomorski, J. (2019). Jerzy Topolski jako homo metahistoricus. W: J. Pomorski, *Homo metahistoricus. Studium sześciu kultur poznających historię* (s. 17–92). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Przybyła, J. (2017). Pomiędzy psychoanalizą a neuronauką – kontrowersje wokół neuropsychoanalizy. *Psychiatria*, 14 (1), 47–52.

- van Rappard, J.H. (1997). History of Psychology Turned Inside(r) Out: A Comment on Danziger. *Theory & Psychology*, 7 (1), 101–105. DOI: 10.1177/095935439707100.
- Solarska, M., Bugajewski, M. (2017). Historia historiografii jako historia prawdy. Dwugłos o podstawach teoretycznych historii historiografii Jerzego Topolskiego. *Historia@Teoria*, 1 (3), 123–130. DOI: 10.14746/ht.2017.3.1.11.
- Solms, M., Turnbull, O.H. (2011). What is Neuropsychanalysis? *Neuropsychanalysis*, 13 (2), 133–145. DOI: 10.1080/15294145.2011.10773670.
- Stobiecki, R. (2021). Historia historiografii Jerzego Topolskiego. *Historyka Studia Metodologiczne*, 51, 395–409. DOI: 10.24425/hsm.2021.138382.
- Stricker, G., Gold, J.R. (red.) (2013). *Comprehensive Handbook of Psychotherapy Integration*. New York: Springer Science & Business Media.
- Topolski, J. (1968). *Metodologia historii*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Topolski, J. (red.) (1970). *Założenia metodologiczne „Kapitału” K. Marksa*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Topolski, J. (1977). *Marksizm i historia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Topolski, J. (1978). *Rozumienie historii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Topolski, J. (1982). *Prawda i model w historiografii*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Topolski, J. (1983). *Teoria wiedzy historycznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Topolski, J., Malewski, A. (1960). *Studia z metodologii historii*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Wampold, B.E., Bhati, K.S. (2004). Attending to the Omissions: A Historical Examination of Evidence-Based Practice Movements. *Professional Psychology: Research and Practice*, 35 (6), 563–570. DOI: 10.1037/0735-7028.35.6.563.
- Watrin, J.P. (2017). The “New History of Psychology” and the Uses and Abuses of Dichotomies. *Theory & Psychology*, 27 (1), 69–86. DOI: 10.1177/0959354316685450.
- Woleński, J. (2014). Filozofia nauki a historia nauki. *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, 13, 99–115.
- Wrzosek, W. (2013). Jerzego Topolskiego projekt metodologii historii. *Studia Metodologiczne*, 31, 15–23.

- Zamiara, K. (1995). *Dynamika pojęć i programów psychologicznych*. Poznań–Szczecin: Fundacja im. Kazimierza Ajdukiewicza na rzecz Rozwoju Nauk Filozoficznych.
- Zamiara, K. (1997). Dylemat. Filozofia nauki czy historia nauki – w ujęciu kulturoznawczym. *Nowa Krytyka*, 8, 51–66.
- Zamiara, K. (1998). Między filozofią nauki a historią nauki. Współczesne kontrowersje. *Przegląd Filozoficzny*, 7 (2), 79–85.
- Zamiara, K. (2010). U początków poznańskiej szkoły metodologicznej. W: T. Buksiński (red.), *Filozofia na uniwersytecie w Poznaniu. Jubileusz 90-lecia* (s. 283–308). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Psychologii UAM.

Nota o autorach

Jan Kornaj – doktorant w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Jego główne zainteresowania badawcze obejmują historię oraz ewolucję kategorii psychologicznych i psychopatologicznych w polskiej psychiatrii XX w.

Address for correspondence: Institute of Psychology at Cardinal Stefan Wyszyński University, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warsaw.

Andrzej Pankalla – profesor psychologii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kierownik Centrum Psychologii Antropologicznej. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na psychologii kulturowej i antropologicznej, psychologii krytycznej oraz historii psychologii. W swoich najnowszych pracach rozwija autorską perspektywę psychologii realnej (*realpsychologie*).

Address for correspondence: Institute of Psychology at Cardinal Stefan Wyszyński University, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warsaw.

Cytowanie

Kornaj, J., Pankalla, A. (2025). Epistemologia historyczna jako podstawa metodologiczna dla krytycznej historiografii psychologii – Krystyny Zamiary badania dynamiki pojęć i programów psychologicznych. *Analiza i Egzystencja*, 69 (5), 91–116. DOI: 10.18276/aie.2025.69-05.